

Zbigniew Gren

Uniwersytet Warszawski, Warszawa

E-mail: zbigniew.gren@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2851-2505

<https://doi.org/10.18778/8220-635-7.09>

WALENCJA A KOLOKACJA

Celem artykułu jest skonfrontowanie dwu sposobów analizy i interpretacji zjawisk językowych, sposobów wychodzących z różnych punktów wyjścia, lecz między którymi istnieją określone relacje. Chodzi o badania walencyjne, z jednej strony, z drugiej zaś o analizy kolokacji i kolokatów (na materiale korpusowym).

Konfrontowane tu sposoby analizy językowej same w sobie stanowią pewien problem badawczy, wynikający z niedookreślenia terminologicznego i definicyjnego. I tak zjawisko walencji, jasno usadowione w analizach (semantyczno-)składniowych, bywa w poszczególnych pracach i ujęciach językoznawczych bądź to zbliżane do składni formalnej, kiedy mowa o walencji w rozumieniu syntaktycznym, bądź do składni semantycznej, a nawet semantyki głębokiej, kiedy w obręb badań walencyjnych włączamy zjawiska z płaszczyzny semantycznej. I tak w ujęciu językoznawców czeskich, walencja wiąże się przede wszystkim z wymaganiami składniowymi, jakie narzuca człon rządzący (w strukturze zdania czasownik), towarzyszą jej jednak zjawiska analogiczne na płaszczyźnie semantycznej, określane terminem *intence*¹. Z drugiej strony, w językoznawstwie polskim, do którego zaimplementowała pojęcie walencji Buttlerowa (Buttler, 1976), rozwijano przede wszystkim badania nad semantycznymi uwarunkowaniami narzucanymi przez człon rządzący członom podrzędnym w ramach struktur predykatowo-argumentowym, zaś same realizacje powierzchniowe, w wyrażeniach predykatowo-argumentowych, były „jedynie” ich składniową (powierzchniową) konsekwencją.

Podobnie termin kolokacja², kolokacyjność może mieć różne rozumienie, na osi od wolnych skojarzeń do idiomatyzacji. Na rozwój badań nad właściwościami kolokacyjnymi jednostek leksykalnych mógł wpłynąć fakt, że szeroko zakrojone badania nad kolokacją rozwinęły się w momencie znacznego wzbogacenia dostępnego

¹ Zob. Daneš i in., 1981, s. 48. Termin ten językoznawcy czescy przyjęli za językoznawstwem słowackim (Pauliny, 1943).

² Zapropionowany przez Firtha (Firth, 1957).

w trybie natychmiastowym materiału językowego, dzięki powstaniu i rozbudowie elektronicznych korpusów językowych.

Istotny dla naszych rozważań jest jeszcze jeden fakt, a mianowicie ten, że badania walencyjne dotyczą uwarunkowań i wymagań składniowych (w rozszerzonej o intencję formule również semantycznych) określonych jednostek językowych – leksykalnych w określonych pozycjach składniowych. Znajdujemy się w tym wypadku na płaszczyźnie gramatyki. Tymczasem w badaniach nad kolokacją zajmujemy się możliwościami i uwarunkowaniami łączliwości poszczególnych jednostek leksykalnych. Jest to analiza mechanizmu, jakim poddają się jednostki leksykalne, wchodząc w połączenia z innymi jednostkami, a więc ich zdolności kombinatorycznych³.

W naszej analizie wychodzimy od roboczo przyjętych następujących założeń. Przez walencję rozumiemy zdolność wyrażen do otwierania wokół siebie pozycji dla innych wyrażen (Polański, 1995, s. 580), przy czym zdolność ta wyrażana jest w kategoriach paradygmatycznych, wymagania takiej a nie innej formy elementów⁴ (co nie wyklucza wariantywności formalnej) o określonych semantycznych wartościach selekcyjnych, współtworzących strukturę semantyczną wyrażenia⁵. Tak więc walencja i jej semantyczne rozszerzenie, intencja, zakładają gramatyczną kategoriałność zjawisk językowych współtworzących wyrażenia, zarówno w planie wyrażania (GVV), jak i w planie treści (SVV).

Kolokacja ma natomiast charakter leksykalny, oznacza łączliwość wyrazów uwarunkowaną znaczeniem poszczególnych jednostek słownikowych (Čermák, 2007, s. 254). Może ona mieć również charakter do pewnego stopnia seryjny, powstałe tak paradygmaty mają jednak charakter leksykalny (możliwy do opisanie w kategoriach pola leksykalno-semantycznego). Kolokacji jest więc blisko do pojęcia intencji w gramatyce słowackiej i czeskiej, lecz w odróżnieniu od niej nie wskazuje na uwarunkowania formalne towarzyszące strukturom wymaganym w ramach zjawisk określanych mianem walencji.

W artykule analizujemy możliwości walencyjne jednostek i możliwości kolokacyjne (w opracowaniach czeskich określane terminem *kolokabilita*, zob. przyp. 3). Celem jest, jak już wspomniano, szukanie wzajemnych relacji i korzyści z konfrontacji obu tych zakresów badawczych. Na ścisłe związanie obu zjawisk wskazuje Čermák: „*kolokabilita daného lexému, pro něj specifická a individuální [...] je v textu sémantickou a lexikální konkretizací jeho obecné a formální valence a jedno bez druhého*

³ W językoznawstwie czeskim oddaje to termin *kolokabilita* (Čermák, 2007, s. 253).

⁴ *Gramatický větný vzorec* (GVV) w gramatyce czeskiej (Daneš i in., 1981, s. 41).

⁵ *Sémantická formule* (SF) i *sémantický větný vzorec* (SVV) w gramatyce czeskiej (Daneš i in., 1981, s. 52).

neexistuje” (Čermák, 2010, s. 284). W naszym wypadku istotne są konsekwencje tegoż dla oznaczania semantycznych cech selekcyjnych argumentów.

Jak wiadomo, analizy właściwości walencyjnych określonych części mowy mają już swoją historię. Badano przede wszystkim właściwości walencyjne czasowników, ale nie tylko, bo też np. przymiotników (w językoznawstwie niemieckim i czeskim). W badaniach tych element leksykalno-semantyczny pojawia się w momencie określania semantycznych właściwości selekcyjnych, jakim muszą sprostać argumenty (wyrażenia argumentowe), w momencie wchodzenia w struktury z jednostką nadrzędną. Najczęściej właściwości selekcyjne podlegają kategoryzacji semantycznej, na różnym poziomie uogólnienia, np.⁶ [hum], [anim], też w postaci złożonej, np. [+ hum, + pars] = części ciała człowieka. Czasami jednak mamy do czynienia z klasami jednoelementowymi, w wypadku frazeologizmów.

Z drugiej strony, w analizie kolokacyjnych właściwości jednostek wychodzi się od zbiorów przykładów tekstowych, czasem (niestety) pozostając na poziomie pełnego zatomizowania, zaś w analizach pogłębionych dokonywane są próby poszukiwania regularności i reguł w tworzeniu całych serii kolokatów.

Warto więc sobie uświadomić fakt, że próby poszukiwania regularności w tworzeniu kolokatów to *de facto* próby określania semantycznych właściwości selekcyjnych jednostek, jeżeli kolokaty umieścimy wewnątrz struktur wyższego rzędu, ponadkolokacyjnego, tu: walencyjnego. Jeżeli przyjmiemy takie założenie, możemy zaryzykować twierdzenie, że analizy kolokacyjne mogą pomóc w określaniu i dookreślaniu właściwości selekcyjnych w wypadku argumentów w określonych pozycjach struktury walencyjnej, zaś uwzględnienie faktu, że kolokaty funkcjonują w określonych strukturach wyższego rzędu (wypowiedzeniach, zdaniach), winno pomóc w ich analizie kategoryjnej i w wykrywaniu regularności rządzących ich powstawaniem. Dodatkowym atutem za połączeniem tego typu zakresów badawczych i włączeniem analiz kolokacyjnych do badań walencyjnych, jest fakt, że posługujemy się tu elektronicznymi korpusami językowymi, bardzo obszernymi, co w wypadku szczegółowych analiz semantycznych znakomicie przysparza pracy, ale i może pozwolić na wiele uszczegółowień natury semantycznej (nie wspominając i składniowej).

Do przeprowadzenia analizy wybrano czasownik, który ma swoją historię walencyjną w literaturze przedmiotu, nie tylko jednojęzyczną – w czeskich słownikach walencyjnych, ale i dwujęzyczną, polsko-czeską. Chodzi o czasownik *hodit se*, poddany analizie w ramach haseł wstępnych do czesko-polskiego słownika

⁶ Zob. wykaz skrótów kategorii semantycznych na końcu tekstu.

walencyjnego czasowników⁷. Czasownik ten znajduje w literaturze przedmiotu następujące realizacje strukturalne, z określonymi semantycznymi ograniczeniami selekcyjnymi dla wyrażen argumentowych.

W wyżej wymienionym artykule z 1993 roku⁸:

1. Snom – hodit se – k Sdat /⁹ pro Sacc/do Sgen/mezi Sacc; z ograniczeniami selekcyjnymi: Snom [hum], pozostałe [hum/hum coll];
2. Snom – hodit se – k Sdat/Adv; z ograniczeniami selekcyjnymi: Snom [inanim], k Sdat [inanim];
3. Snom – hodit se – k Sdat/na Sacc; z ograniczeniami selekcyjnymi: Snom [inanim], k Sdat/na Sacc [anim];
4. Snom – hodit se – k Sdat/pro Sacc/ na Sacc/ za Sacc; z ograniczeniami selekcyjnymi: Snom [anim¹⁰], pozostałe [inanim];
5. Snom/Inf/že Sent – hodit se – Sdat; z ograniczeniami selekcyjnymi: Snom/... [sit], Sdat [hum];
6. to/Inf/ aby Sent – hodit se; z ograniczeniami selekcyjnymi: Inf/aby Sent [sit];
7. to/Inf – hodit se – na Sacc; z ograniczeniami selekcyjnymi: Inf [sit], na Sacc [hum].

W materiale jednojęzycznym czasownik ten znalazł następujące realizacje:

Slovesa pro praxi (Svozilová i in., 1997, s. 67):

- I. 'být, přicházet vhod'; něco / že... / něco (u)dělat – se hodí – někomu; Val 1: S nom [concr] v [sit] // že, aby, SENT // INF; Val 2: S dat [hum];
- II. 'být vhodný, přiměřený':
 - a) něco – se hodí – někam / na něco; Val 1: S nom [concr] v [opus] v [plant]; Val 2: praep S / ADV [dir] // na S acc [sit, concr U fin];

⁷ Zob. Rytel-Kuc i in., 1993. Analiza zostanie przeprowadzona tylko dla leksemu czeskiego, choć jak pokazuje wspomniane opracowanie, warto tego typu analizy wprowadzić również w badaniach porównawczych jako możliwość uszczegółowienia odpowiedniości językowej na płaszczyźnie składniowo-semantycznej i leksykalnej (zwłaszcza przy jednostkach polisemicznych). Może to bowiem doprowadzić do określenia szczegółowej kombinatoryki ekwiwalentów, dużo bardziej złożonej, niż w dotychczasowych słownikach dwujęzycznych. Nb. słownik ten nigdy nie powstał, o przyczynach zob. Greń, 2016.

⁸ Rozwiązanie skrótów na końcu tekstu.

⁹ W artykule omyłkowo nie zaznaczono alternatywy konstrukcji, a koniunkcję.

¹⁰ Z przykładów wynika, że *de facto* chodzi o [hum].

- b) někdo – se hodí – k někomu; Val 1: S nom [hum]; Val 2: k S dat [hum];
 c) někdo – se hodí – k sobě; Val 1: S nom pl / S nom 1 + S nom 2 / S nom s S instr [hum mult reciproc]; Val 2: k PRON refl dat.

Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení (Svozilová i in., 2005, s. 82):

1. někomu (,přijít vhod‘);
2. pro někoho, pro něco; na něco; k něčemu (,být vhodný‘);
3. někam; k něčemu, k někomu (,být přiměřený‘).

Analiza¹¹ materiału korpusowego potwierdza wyodrębnione w literaturze przedmiotu konstrukcje. Jednak już i na poziomie struktur składniowych świadczą o istnieniu i innych możliwości tworzenia struktur z tymi czasownikami. Tak więc na podstawie ekscerpacji korpusu Syn2015 w Czeskim Korpusie Narodowym¹² potwierdzone zostały nieujęte w dotychczasowych opracowaniach leksykograficznych konstrukcje składniowe, z określonymi semantycznymi ograniczeniami selekcyjnymi. Bogactwo materiału korpusowego pozwala na bardziej szczegółowe określenie tych właściwości selekcyjnych dla określonych pozycji argumentowych w określonych strukturach składniowo-semantycznych.

Zacznijmy od struktur składniowych i form morfologicznych. W wypadku analizowanego czasownika pozycja argumentu lewostronnego (subiektu) realizowana jest w formie NPnom. Druga pozycja argumentowa może być realizowana w wielu formach składniowych (o różnych semantycznych cechach selekcyjnych argumentów, o czym niżej). Zestaw form jest stosunkowo bogaty, o wiele bardziej zróżnicowany niż to podają dotychczasowe opracowania leksykograficzne. Wymieńmy je w kolejności form paradygmatycznych i nieparadygmatycznych jako: NPnom; do NPgen, místo NPgen, poblíž NPgen, u NPgen; NPdat, k NPdat, proti NPdat; mimo NPacc, na NPacc, pod NPacc, pro NPacc, za NPacc; na NPloc, při NPloc, v NPloc, s NPinstr; Adverbium; SENT.

Jeżeli druga pozycja również jest wypełniona argumentem osobowym [hum], czasem też [anim : fauna] (np. *jim [Nosatcovitř]*), często, choć nie zawsze, pojawia się

¹¹ Analiza materiałowa ma charakter pierwszej kwerendy. Jest możliwe, że po ustaleniu liczniejszych poświadczeń, zwłaszcza struktur frekwencyjnie rzadszych, pewne ustalenia wstępne mogą podlegać modyfikacji. Nie zmienia się jednak główna teza artykułu, o korzyściach płynących z konfrontacji analizy walencyjnej i kolokacyjnej.

¹² *Český národní korpus*. (b.d.). Pobrano z www.korpus.cz (dostęp: 10.02.2018).

i trzeci argument, uściślający relację między argumentami osobowymi, w formach i semantycznych cechach selekcyjnych, jak niżej: jako NPnom; do NPgen; k NPdat; Adverbium. Trzecia pozycja argumentowa pojawia się również, chociaż stosunkowo rzadko, przy drugim argumencie nieożywionym. Celem jej jest uszczegółowienie znaczenia, we współdziałaniu ze znaczeniem drugiego argumentu. Możliwe są następujące formy realizacji: jako NPnom; jako NPdat; po NPloc; NPinstr; Adverbium.

W konstrukcjach jednoargumentowych pozycję tę wypełnia argument zdarzeniowy [czynność, sytuacja, zdarzenie], realizowany zdaniem, np. *že SENT*, aby *SENT*, gdyż *SENT*, porównajmy: [*Hodí se,*] *že Zdeněk Rotrekl [...], výtečně ovládá druhý zemský jazyk; abys tam teď chodil; když je tento vstup na čelní straně,* również konstrukcją opartą na bezokoliczniku, INF, np. [*Hodí se*] *do něj naznačit i zkušnosti s oborem.*

Konstrukcje z jednym argumentem (zdarzeniowym) są szczególnie częste w wypadku konstrukcji zaprzeczonych, z wyrażeniem aby *SENT*, np. [*Nehodí se,*] *aby Boermelová dělala šoféra.*

Tak bogate zróżnicowanie formalne wyników kwerendy korpusowej świadczy jedynie o przewadze materiału korpusowego nad materiałem tradycyjnym. To, co wynika bezpośrednio z uwzględnienia właściwości kolokacyjnych jednostek leksykalnych (tu: wypełniających pozycję jednostki nadrzędnej, predykatu), to dookreślenie ich właściwości selekcyjnych, semantycznych i ich kombinatoryki w ramach struktury intencyjnej zdania, niezależnie od tego, że materiał ten dodatkowo dokumentuje szereg konstrukcji składniowych, nieujmowanych w dotychczasowych opracowaniach. Jak widać powyżej, część materiału korpusowego wykracza poza dotychczasowe ustalenia. Stoimy przed koniecznością określenia od zera semantycznych właściwości selekcyjnych dla jednostek wypełniających odpowiednie pozycje.

W ustaleniach tych należy wziąć pod uwagę zwłaszcza jeden fakt z zakresu semantycznych wymagań selekcyjnych w strukturach predykatowo-argumentowych, a mianowicie to, że owe właściwości selekcyjne predykatów w określonych użyciach bywają doprecyzowane przez same argumenty, a mianowicie, jeżeli predykat dopuszcza [+hum], [+anim] lub [-anim] w pozycji lewostronnego argumentu w strukturze walencyjnej, to fakt ten determinuje uwarunkowania selekcyjne w pozycji drugiego (i trzeciego) argumentu.

W pozycji argumentu lewostronnego *hodit se* możliwa jest następująca charakterystyka semantyczna¹³: [hum], np. *fotbalista, kolega*, [anim=fauna], np. *mini*

¹³ Dla jasności wyводу w niniejszym tekście preferowana jest opisowa charakterystyka cech selektywnych w pozycjach argumentowych (niezależnie od możliwości pełnej systematyzacji na potrzeby opracowań leksykograficznych).

kuň, kuřata Vyandotky, i [-anim]. Ta ostatnia kategoria jest szeroka i zawiera w sobie szereg subkategorii leksykalnych, ujawnionych w analizie kolokacji. Wyróżniają się liczebnością i kategoriałną, w sensie leksykalnym, spójnością [flora], np. *jedlé rostliny, lakovka ametystová*, i [materia nieożywiona]. W ramach tej ostatniej obecne są następujące subpola [materiały (budowlane, z podtypem: farby i kolory)], np. *průhledná glazura, BARVA Shabby Kreide Farbe*; [narzędzia i maszyny], np. *hudební přehrávač*; [środki spożywcze i lecznicze], np. *čokoláda, nať petržele*; [ubiór i akcesoria odzieżowe], np. *tyrkysový batikovaný sarong, bunda*; [meble i wyposażenie], np. *křeslo, umyvadla*; [czynność], np. *tělový peeling*, najczęściej wyrażona kontekstowo i wskazana, w strukturze składniowej, zaimkiem wskazującym to, np. [Jemu jsem ušila letní kalhoty a vestičku] *To*; [sposób postępowania, metoda], np. *týmová souhra*; [miejsce], np. *záhony klopené k jihu*.

Prześledźmy więc z tego punktu widzenia wzajemne relacje między semantycznymi ograniczeniami selekcyjnymi określonych argumentów w konstrukcjach realizowanych przez analizowany predykat, uwzględniając wyniki analizy kolokacyjnej, łączliwości leksykalnej w określonych, możliwych do wyodrębnienia, grupach leksykalno-semantycznych.

- I. relacja między pierwszym argumentem o cesze [człowiek = hum], a drugim [zawód lub rola społeczna], oddawana jest przez konstrukcje z wyrażeniem argumentowym w pozycji drugiej, w formie¹⁴:

1. na NPacc, np. [Ty] *se hodíš na zbrojníka*; [Vy] *se hodíte na předsedu správní rady*;
2. za NPacc, np. [On] *se hodí za pasáka vepřů*,

lub w drugim [grupa społeczna], w formie:

3. do NP gen, np. *Fotbalista se hodí do naší rodiny, do kombinace 'sport'*,

lub [czynność (zawodowa)], w postaci:

4. na NPacc, np. [Ty] *se hodíš na politickou práci*.

Jeżeli drugi argument to [człowiek = hum], w formie NPdat, często dochodzą dodatkowe aspekty wskazujące na [cechy szczegółowe relacji], w wyrażeniach trzeciego argumentu:

¹⁴ Przykłady, pochodzące z przebadanego korpusu, podajemy w wersji uproszczonej, ograniczonej do składników zdania relewantnych dla analizy. Z konieczności ograniczamy liczbę przykładów do minimum.

5. Adv (+ SENT), np. [Někdo] *se (1) jim hodil (2) **tak, jako se jim hodil Zdeněk Česka;***
6. z NPgen, np. [On] *se (1) jim hodí (2) **z jiných důvodů;***
7. jako NPnom [rola społeczna], np. *Muži se (1) jim hodí (2) **jako zákazníci a publikum.***

Gdy w pierwszym argumente występuje:

II. [zwierzę=anim=fauna], to w drugim:
[człowiek=hum'właściciel'] w formie:

8. pro NPacc, np. *Citlivá ryba se hodí **pro začátečníky;***

[warunki (hodowli)] – [miejsce] lub [cel]:

9. do NP gen, np. *Kuřata Vyandotky se hodí **i do vyšších poloh;***
10. SENT, np. *Kůň se hodí, **když potřebuju odvézt něco malýho.***

III. pierwszy argument o charakterze [roślina = flora], to w drugim może być – [środku spożywcze, pokarm], realizowany formami składniowymi:

11. na NP acc, np. *Jedlé rostliny v přírodě se hodí **na saláty,***

lub też

12. do NP gen, np. *Máslová dýně se hodí **do koláčů, sušenek, cheesecaků, nákypů i polévek,***

ale wówczas również możliwe z informacją uzupełniającą o [formie stosowania] (1), a więc:

13. Adv – do NPgen, np. *Mladé řapíky se hodí (1) **za syrova** (2) **do salátů.***

Bliskie temu są struktury z drugim argumentem o cechach [zastosowanie (kulinarne)]. Również tu występują podobne struktury składniowe:

14. na NP acc, np. *Pomeranče, citrony a banany se hodí báječně také **na pečení;***
*ČIRŮVKA ZELÁNKA se hodí **na smažení, sušení;***

ale również:

15. k NPdat, np. *Květy se hodí **k aromatizaci cukru;** Jemně vonné květy se hodí **ke kandování v cukru;***
16. pro NPacc, np. *Lakovka ametystová se hodí **pro nakládání do octa;***
17. pod NPacc, np. *HOLUBINKA BUKOVKA se hodí **pod maso.***

Podobnie pojawiają się cechy selekcyjne w drugim argumentcie, z dziedziny uprawy roślin, a więc [miejsce (uprawy)], wyrażane składniowo formą:

18. do NP gen, np. *Trvalka fyzostégie se hodí do trvalkového záhonu.*

Często [miejsce] (1) bywa uściślana cechą [sposób wykorzystania] (2) w dwu formach składniowych:

19. do NPgen – jako NPnom, np. *Bobkovišeň lékařská Prunus laurocerasus se hodí (1) do živých plotů (2) jako podsadba;*

20. do NPgen – Adv, np. *Bobkovišeň lékařská Prunus laurocerasus se hodí (1) do živých plotů (2) solitérně.*

Wyrażenie miejscowy charakter wskazuje składnia poniżej:

21. poblíž NPgen, np. *Kalina Farrerova (V. farreri) se hodí poblíž vchodu do zahrady nebo domu;*

22. na NP acc, np. *Tulipany se hodí na obruby záhonů.*

Mniej miejscowy a bardziej czynnościowy charakter jest tu również możliwy, w postaci cechy [zastosowanie (ogrodnicze)] (por. zastosowanie kulinarne powyżej).

23. na NP acc, np. *Tulipany se hodí na pěstování pod fólií;*

podobnie:

24. k NPdat, np. *Liliokvětě tulipany se hodí k řezu;*

25. jako NPnom¹⁵, np. *Keřové růže se hodí jako solitery,*

ale też odwrotnie:

26. NP nom [miejsce stosowania] – se hodí – pro NPacc [rośliny], np. *Záhony klopené k jihu se hodí pro dýně, cukety či papriky;*

IV. [narzędzie] w pierwszym,

– w drugim [zastosowanie, przeznaczenie (czynność, proces etc.)] w formie: w sensie ogólnym:

27. na NP acc [zastosowanie], np. *Biostimulační laser se hodí na akné nebo retuš jizev;*

28. jako NPnom, np. *chladič ... Liebigův se hodí jako chladič zpětný i sestupný;*

¹⁵ Zob też nížej.

29. pro NPacc, np. G940 ... *kus hardwaru se hodí **pro hraní složitějších simulátorů***;

30. k NPdat, np. *Ruce se hodí **ke šplhání** než **k životu v savaně***;

31. při NPloc, np. *Kondenzační vysoušeče se hodí **při vyšším zatopení**, třeba ve sklepě*;

z uszczegółowieniem zastosowania o [element składowy]:

32. při NPloc [zastosowanie = proces] – na NPacc [element procesu], np. *Víčka z plastů se hodí (1) při vaření (2) například **na odkládání měchačky či lžíce***;

– w drugim [czas zastosowania]:

33. na NPacc, np. *Řasenka se hodí [...] **na večer***;

– [miejsce zastosowania]:

34. v NPloc, np. *Kolo se hodí i **v práci***;

35. na NP acc, np. *Praktická ruční akumulátorová vakuovačka s nabíječkou se hodí **na cesty***;

36. pod NPacc, np. *Svítilna k nabíječkám Powertraveller se hodí třeba **pod stan***;

37. Adv, np. *Hlučné benzinové motory se hodí **sem***;

– [warunki zastosowania]:

38. Adv, np. *AV vstup se hodí, **když je tento vstup na čelní straně***;

– [zamienny sposób wykorzystania ‘narzędzie’]:

39. za NPacc, np. *Batoň ‘předmět w funkcji narzędzia’ se hodí **za polštář** ‘předmět w funkcji narzędzia’*;

– [człowiek ‘właściciel, użytkownik, beneficjent etc.’] w formie:

40. pro NPacc, np. *Model BLX Tour od firmy Wilson se hodí buď **pro světová esa, nebo pro zkušenější turnajové hráče***;

ale też [zwierzę=fauna jako beneficjent]:

41. pro NPacc, np. *Umístění zvířecí toalety se hodí **pro kočky i malá plemena psů***;

V. [artefakt – zwłaszcza mebel] w pierwszym,

– w drugim [miejsce przeznaczenia] w formie:

w sensie ogólnym:

42. do NP gen, np. *Křeslo se hodí do každého bytu*;

lub w sensie szczegółowym, przy dwóch argumentach prawostronnych: komu [hum] gdzie [miejsce]:

43. NPdat – do NPgen, np. *Sklo se (1) vám hodí (2) do interiéru*;

i czym [cecha przedmiotu] do czego [całość]:

44. NPinstr – k NPdat, np. *Předměty se hodí (1) barvou, tvarem a pachem (2) k zařízením, které tvořilo několik kusů nábytku z ořešáku*;

VI. [artefakt – element ubioru] w pierwszym,
– w drugim [miejsce noszenia], w sensie ogólnym:

45. do NP gen, np. *Kožená bunda se hodí do cockpitu i do kabrioletu*;

lub czasem w sensie szczegółowym, z dwoma argumentami prawostronnymi: [ubiór] (2) lub [wygląd] (2) kogoś (1) konkretnego [hum]:

46. NPdat – k NPdat, np. *Ten tyrkysový batikovaný sarong se (1) vám hodí (2) k plavkám*; *Černý šaty s bílými puntíkama se (1) jí hodí (2) k jejím temnejm vlasům*;

– [miejsce (noszenia ubrania)]:

47. na NP acc, np. *Bunda se hodí na hory*;

– [czas (noszenia)]:

48. na NP acc, np. *Rebelské kožené bundy se hodí na den i na večer*;

VII. w pierwszym [artefakt = środki kosmetyczne]:
– w drugim [miejsce (zastosowania)]:

49. pro NPacc, np. *Paletka pro oči a rty se hodí i pro citlivou pleť*;

– z dwoma argumentami prawostronnymi: [czas] (1) + [sytuacja] (2)

50. po NPloc – na NPacc, np. *Stíny 'pod oczý' se hodí (1) po práci (2) na drink*;

VIII. [artefakt = środki spożywcze (czasem jako składnik produktu lub procesu jego przygotowania)] (pierwszy),
[zastosowanie (kulinarne)]:

51. na NPacc, np. *Čokoláda se hodí na cukroví*;

52. jako NPnom, np. *Jemně vonné květy se hodí jako čaje*;
 53. s NPinstr, np. *Velké saláty se hodí s kuřecím masem, tuňákem, šunkou nebo vajíčky*;
 54. při NPloc, np. *Nať petržele se hodí například při přípravě rybího masa, které lehce ovoní*;
 55. místo NPgen, np. *Těsto na čípetky se hodí místo večere*;

też [zastosowanie lecznicze = kuracja]:

56. proti NPdat, np. *Nevzhledné slupky jako svlečené hadí kůže se hodí proti syflu*;

ewentualnie [miejsce stosowania]:

57. na NPloc, np. *Bílý pařený sýr Jadel se hodí na rautových stolech a večírcích*;

IX. [materiały (np. budowlane)]

– drugi argument o znaczeniu [zastosowanie (też umiejscowione)/miejsce]

58. na NPacc, np. *Průhledná glazura se hodí na pokrytí velkých ploch; Měď se hodí ale i na rodinný dům*;
 59. pro NPacc, np. *Korkové plovoucí podlahy se hodí pro instalaci na suché, rovné a pevné podklady*;
 60. jako NPnom, np. *Termo konopi se hodí jako fasádní izolace do roštu*;
 61. pro NPacc, np. *Podlahy se hodí pro veškeré obydlené místnosti*;
 62. poblíž NPgen, np. *Pohledové betonové plochy s obsahem barevných pigmentu se hodí poblíž vchodu do zahrady nebo domu*;
 63. Adv, np. *Podlahy dřevěné se hodí tam, kde není vlhko a nevynikne houba*;
 64. k NPdat, np. *Dlažby s postářeným povrchem se hodí k historickým objektům*.

X. Pierwszy argument [kolory],

– drugi – [miejsce, powierzchnie, obiekty]:

65. na NP acc, np. *[Barva] se hodí na ocelové, železné, hliníkové, měděné povrchy i na čerstvý pozink*;
 66. Adv, np. *Barvy se hodí ven*;
 67. pro NPacc, np. *Nátěr se hodí pro venkovní a vnitřní prostředí*;

[zastosowanie] (drugi):

68. na NP acc, np. *BARVA Shabby Kreide Farbe se hodí na povrchovou úpravu starého i nového nábytku, keramiky*;

XI. Pierwszy argument [czynność; sposób działania, metoda = argument zdarzeniowy];

brak drugiego argumentu

w sensie ogólnym 'je vhodné':

69. Když SENT, np. *Hodí se, když je tento vstup na čelní straně,*

70. že SENT, np. *Hodí se, že Zdeněk Rotrekl, dříve narozený Brňan, výtečně ovládá druhý zemský jazyk;*

71. INF, np. *Hodí se do něj naznačit i zkušenosti s oborem a odkázat na přiložený životopis;*

72. Aby SENT, np. *Nehodí se, abys tam teď chodil.*

XII. Pierwszy argument w NPnom [sposób działania, metoda], drugi argument to [zastosowanie]:

73. pro NPacc, np. *Systém zelené střechy BCS se hodí pro jakýkoliv typ vegetace;*

74. jako NPnom, np. *Odpor proti bývalému stranickému kolegovi Dobešovi se hodí jako argument pro další hrátky s Nečasem;*

75. NPloc, np. *Týmová souhra se hodí i ve společenských hrách.*

XIII. Pierwszy argument wyrażony zaimkiem wskazującym *to*, odsyłającym do [zdarzenia] określonego w kontekście,

– drugi argument [czas działania]:

76. v NPloc, np. [*Jemu jsem ušila letní kalhoty a vestičku.*] *To se hodí v dobách bíd;*

[warunki działania]:

77. Adv, np. [*Proč halit lůžko do závěsů*] *To se hodí především tehdy, kdy v jedné ložnici spí více lidí;*

[miejsce działania]:

w warunkach uszczegółowienia, [czynności] (2) [zlokalizowanej] (1):

78. v NPloc – při NPloc, np. [*Pokud aktivujete v běžící aplikaci režim Fullscreen, program svojí velikostí zaplní kompletní plochu včetně ovládacího doku*] *To se hodí (1) například v Preview (2) při prohlížení fotografií.*

Pojawił się tu szereg konstrukcji składniowych o mniejszym lub większym zakresie stosowania. Podobnie i semantyczne właściwości selekcyjne istotne dla pozycji argumentowych są stosunkowo bogate, czasem bogactwo to istnieje dzięki wariantywności znaczeń, które dają się często sprowadzić do pokrewnego pola znaczeniowego, co staje

się widoczne przy analizie obciążenia funkcjonalnego poszczególnych konstrukcji składniowych. I tak, podsumowując analizę semantyczną, możemy stwierdzić, że poświadczane w materiale korpusowym konstrukcje składniowe wykazują następujące cechy selekcyjne prawostronnych argumentów (w kolejności paradygmatu): **jako NPnom**: [rola społeczna], [sposób wykorzystania], [zastosowanie / przeznaczenie (w tym: ogrodnicze, kulinarne)], [miejsce zastosowania]; **do NP gen**: [grupa społeczna], [całość], [miejsce / cel / warunki (przeznaczenia / zastosowania, w tym: uprawy, hodowli)], [środki spożywcze, pokarm]; **místo NPgen**: [zastosowanie (kulinarne)]; **poblíž NPgen**: [miejsce]; **z NPgen**: [cechy szczegółowe relacji]; **NPdat**: [hum]; **k NPdat**: [zastosowanie / przeznaczenie (w tym: kulinarne, ogrodnicze)], [miejsce zastosowania], [ubiór], [wygląd]; **proti NPdat**: [zastosowanie lecznicze = kuracja]; **na NPacc**: [zawód lub rola społeczna / czynności zawodowe], [zastosowanie / przeznaczenie (ogólnie lub szczegółowo: kulinarne, ogrodnicze)], [miejsce (w tym: powierzchnie) / czas (ogólnie lub szczegółowo: zastosowania/stosowania/korzystania)], [sytuacja lub jej element]; **pod NPacc**: [zastosowanie (kulinarne)], [miejsce zastosowania]; **pro NPacc**: [człowiek = hum ‘właściciel, użytkownik, beneficjent’], [zwierzę=fauna jako beneficjent], [rośliny], [zastosowanie / przeznaczenie (w tym: kulinarne)], [miejsce / powierzchnia (w tym: zastosowania)]; **za NPacc**: [zawód lub rola społeczna], [zamienny sposób wykorzystania ‘narzędzie’]; **na NPloc**: [miejsce stosowania]; **po NPloc**: [czas]; **při NPloc**: [zastosowanie / przeznaczenie / czynność (w tym: kulinarne)]; **v NPloc**: [miejsce / czas zastosowania], [zastosowanie]; **NPinstr**: [cecha przedmiotu]; **s NPinstr**: [zastosowanie (kulinarne)]; **Adv**: [forma / sposób / miejsce / warunki (zastosowania / wykorzystania)]; **Adv (+ SENT)**: [cechy szczegółowe relacji].

Jak widać, niektóre z nich są bardziej wszechstronne (np. do NP. gen, na NPacc, pro NPacc), inne zaś wyspecjalizowane (np. NPdat, za NPacc, na NPloc). Niezależnie od tego, istotne są w każdym wypadku relacje realno-znaczeniowe między argumentami, tzn. roślina nie może być wykorzystana w funkcji zarezerwowanej dla urządzenia, zwierzę w funkcji zarezerwowanej dla roślin (np. do nasadzeń ogrodowych) etc. (tzw. kompatibilita, por. Čermák, 2007, s. 193) Zgodność realno-znaczeniowa – leksykalna, jest zaś wydobywana w analizach kolokacji jednostek i klas leksykalnych.

Szczególnie jest to widoczne w wypadku klasy zwierząt. W sensie gramatycznym klasa zwierząt [anim] jest w języku czeskim istotna w związku z wyodrębnianiem rodzaju selektywnego męsko-żywnotnego, lecz zagarnia ona nie tylko obiekty z cechą [+anim], ale i [+hum]. Rozdzielenie ich na klasy składniowo rozłączne jest możliwe w analizach leksykalnych (np. czasowniki zwierzęce) i składniowo-semantycznych – zgodność między semantycznymi właściwościami selekcyjnymi argumentów. Jednak na poziomie ograniczeń selekcyjnych klasa zwierząt nie jest jedyną, która wyodrębnia się jako klasa kolokacyjnie o dużym stopniu samodzielności.

Największe zróżnicowanie możliwych wyrażen argumentowych reprezentuje klasa, *de facto* określona na zasadzie negacji, ani człowiek, ani zwierzę [-anim]. W wielu wypadkach szczegółowość określenia semantycznych właściwości selekcyjnych w słownikach i dotychczasowych opracowaniach zatrzymuje się na tym poziomie. Uwzględnienie bogatego materiału leksykalnego i właściwości kolokacyjnych, współwystępowania określonych wypełnień leksykalnych danych pozycji argumentowych, pozwala na dużo bardziej szczegółową kategoryzację właściwości selekcyjnych tej klasy.

Już na poziomie struktur semantyczno-składniowych widoczna jest większa różnorodność możliwych konstrukcji. Podobnie zwiększa się mozaika możliwych związków kolokacyjnych. Dla badanego czasownika uwzględnienie tych dwu aspektów: materiałowego bogactwa korpusu i kolokacyjnych możliwości realizacji również znacząco wzbogaca to, co było możliwe do znalezienia w dotychczasowych opracowaniach leksykograficznych.

Jeżeli dodatkowo uwzględnimy możliwości wzajemnej kombinatoryki wyrażen argumentowych i leżących u ich podstaw semantycznych ograniczeń selekcyjnych argumentów, dostrzec można mechanizmy współwystępowania określonych podkategorii leksykalno-semantycznych w pozycji argumentu lewostronnego (tradycyjnego subiektu) a pozycją/-ami argumentu/-ów prawostronnego/-ych, np. wzajemną zależność podklasy roślin i grzybów w pierwszym argumentcie i podklasy ich przeznaczenia w drugim argumentcie, tj. pożywienia, środków leczniczych, procedur leczniczych etc.; podklasy mebli, farb i wyposażenia wnętrz w pierwszym argumentcie i podklasy pomieszczeń, płaszczyzn etc. w argumentcie drugim; podklasy narzędzi w argumentcie pierwszym i podklasy zastosowania w argumentcie drugim. Tak przeprowadzona subkategoryzacja możliwych kombinatoryk pozwala na daleko idącą szczegółowość opisu zbiorów i podzbiorów słownictwa w konstrukcjach walencyjnych. Określone realizacje argumentu, przede wszystkim lewostronnego, dopuszczają określone (preferowane) semantyczne cechy selekcyjne argumentu/-ów prawostronnego/-ych. Może to świadczyć o zależnościach między hierarchiczną strukturą wypowiedzi a ich linearnym „rozwijaniem się”. Istotne jest również to, że analizując częstość / liczebność kolokatów, widzimy, jakie struktury składniowe i jakie uwarunkowania semantyczne w tych strukturach są preferowane. Inaczej rzecz ujmując, do tworzenia połączeń z jakimi kolokatami dane jednostki, w ramach określonych struktur składniowych, są predestynowane. Wyróżnić można, w tym bogatym materiale, zarówno prototypowe konstrukcje składniowe drugiego argumentu, np. do NPgen, na NPacc, k NPdat, jako NPnom, jak i prototypowe semantyczne cechy selekcyjne argumentu pierwszego: [człowiek], [zwierzę], [roślina], [określone materiały] i drugiego: [zastosowanie (o różnym charakterze)], [miejsce], [czas].

Wynika z tego także wniosek ogólny, iż nie sposób wyobrazić sobie dziś słownika walencyjnego, w którym nie uwzględniono by całego bogactwa kolokacyjnego,

dostępnego w korpusach elektronicznych¹⁶. Z drugiej strony, bogactwo to jest do opanowania przy użyciu narzędzi statystycznych, co dziś się dzieje. Statystyka formalna, poświadczeń tekstowych nic nie mówi jednak o semantyce, o zasadach rządzących ich funkcjonowaniem. Umieszczenie kolokatów w strukturach walencyjnych, semantyczno-składniowych, winno uczynić ich kategoryzację zrozumiałą¹⁷.

WYKAZ UŻYTYCH SKRÓTÓW¹⁸

Części mowy: S[substantivum], Adv[erbum], NP [fraz nominalna], PRON[omen].

Formy gramatyczne: Nom[inativus], Gen[etivus], Dat[ivus], Acc[usativus], Loc[ativus], Instr[umentalis]; SENT[ence]; Inf[initivus]; Val[ence], praep[ositio].

Semantyczne cechy selekcyjne: [anim] 'żywołność', [-anim/inanim] 'nieżywołność', [coll] 'zbiorowość', [concr] 'konkretność (w węższym znaczeniu, tzn. bez [hum] i [anim])', [dir] 'cel ruchu', [fin] 'celowość', [hum] 'osobowość', [mult] 'wielość', [opus] 'wytwór/artefakt', [pars] 'część całości', [plant] 'roślina', [reciproc] 'recyprokalność', [sit] 'sytuacja'; „v” 'wariantywność cech selekcyjnych', [U] 'współwystępowanie cech selekcyjnych'.

BIBLIOGRAFIA

- Buttler, D. (1976). *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Čermák, F. (2007). *Jazyk a jazykověda*. Nakladatelství Karolinum.
- Čermák, F. (2010). *Lexikon a sémantika*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Český národní korpus. (b.d.). www.korpus.cz (dostęp: 10.02.2018).
- Daneš, F., & Hlavsa, Z. (1981). *Větné vzorce v češtině*. Academia.
- Firth, J., R. (1957). *Papers in linguistics 1934–1951*. Oxford University Press.
- Greń, Z. (2016). Pokus o zavedení valenční teorie v Polsku. W K. Skwarska & E. Kaczmarska (Red.), *Výzkum slovesné valence ve slovanských zemích* (ss. 27–36). Slovanský ústav Akademie věd České republiky.

¹⁶ Słownik walencyjny czasowników czeskich (Svozilová i in., 1997) uwzględnia już w znacznej mierze wyniki tak przeprowadzonej szczegółowej analizy uwarunkowań selektywnych w strukturach walencyjnych. W jeszcze większym stopniu czyni to słownik walencyjny czasowników słowackich, sporządzony na materiale korpusowym (Ivanová i in., 2014).

¹⁷ Można tu mówić o możliwościach zastosowania w badaniach konfrontatywnych i w dydaktyce języków obcych.

¹⁸ W tym i w cytowanej literaturze przedmiotu.

- Ivanová, M., Sokolová, M., Kyseľová, M., & Perovská, V. (2014). *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Pauliny, E. (1943). *Štruktúra slovenského slovesa*. Slovenská akadémia vied a umení.
- Polański, K. (Red.). (1995). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Rytel-Kuc, D., Greń, Z., & Ordęga, G. (1993). Koncepcja czesko-polskiego słownika walencyjnego czasowników. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 31, 175–192.
- Svozilová, N., Prouzová, H., & Jirsová, A. (1997). *Slovesa pro praxi: Valenční slovník českých sloves*. Academia.
- Svozilová, N., Prouzová, H., & Jirsová, A. (2005). *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Academia.

Walencja a kolokacja

Abstrakt

W artykule skonfrontowano dwa sposoby analizy i interpretacji zjawisk językowych, badania walencyjne i kolokacyjne (na materiale korpusowym). Analizę przeprowadzono na przykładzie czeskiego czasownika *hodit se*, który był już analizowany z zastosowaniem narzędzi analizy walencyjnej. Konfrontacja rezultatów analizy kolokatów tego czasownika, poświadczonych w materiale korpusowym, z jego strukturą walencyjną (z uwzględnieniem intencji) pozwala na dokonanie wielu uściśleń w jego strukturze składniowo-semantycznej.

Słowa kluczowe: walencja; kolokacja; język czeski; Czeski Korpus Narodowy

Valency and Collocation

Abstract

This article confronts two ways of analysing and interpreting language phenomena: valency studies and collocation studies (on corpus material). The study considers the example of the Czech verb *hodit se*, which has already been analysed using the tools of valency analysis. The confrontation of the results of the collocate analysis of this verb, confirmed in the corpus material, with its valency structure (including intentions) makes it possible to clarify some aspects of its syntactic and semantic structure.

Keywords: verb valency; collocation; Czech language; Czech National Corpus